

Buhara metjitleri

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar
написано kitapcy | 23 января, 2025
Buhara metjitleri BUHARA CAMİLERİ

Bugün Özbekistan sınırları içinde kalan Buhara kenti, erken dönemlerden itibaren Orta Asya'nın önemli kültür merkezlerinden biri olmuştur. Buhara bilinen en erken tarihli örneği Karahanlılara ait olan ve büyük çoğunluğu 16 ve 17. yüzyıldan kalan çok sayıda caminin bulunduğu önemli bir Orta Asya kentidir.

Günümüzde Buhara şehir merkezinde, 12. yüzyıldan 20. yüzyıl başına kadar uzanan zaman dilimi içinde inşa edilmiş 47 tane cami bulunmaktadır. Bu camilerin hemen hemen yarısı işlevini sürdürürken, diğerleri depo, işyeri, ev, kütüphane gibi farklı işlevlere hizmet vermektedirler. Biz bu yazımızda, 12. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında inşa edilmiş camileri tanıtacağız.[1]

Buhara'da 12.-18. yüzyıllar arasında inşa edilmiş camiler avlulu camiler ve avlusuz camiler olmak üzere iki ana başlık altında toplanır. Avlusuz yapılar tek kubbeli, eşdeğerde çok kubbeli ve ahşap tavanlı camiler olmak üzere üç alt başlıkta incelenebilir. Buhara'daki camilerin ikinci ana grubunu oluşturan avlulu camiler ise; bir kenarında harimin yer aldığı, ortalarında eyvanlı ve revaklı bir avlu bulunan büyük boyutlu yapılardır.

Buhara'da tek kubbeyle örtülü camilerin iki önemli örneği 18. yüzyıla ait Kokilayi Hurd Camii ve Hoca Tabband Camii'dir. 1704 yılına tarihlendirilen Hoca Tabband Camii, tek kubbeyle örtülü kare planlı bir harim ile bu harimi doğu ve kuzeyinden kuşatan "L" biçimli son cemaat yerinden oluşur.[2] Ahşaptan inşa edilen son cemaat yeri batı ve güneyden birer duvarla kapatılmıştır. Son cemaat yerinin önünde, aynı planda sonradan inşa edilmiş ikinci bir son cemaat yeri daha bulunur. Cami tuğla malzemeyle inşa edilmiştir. Yüzeyinde çapraz atılmış yalancı kaburgalar bulunan kubbesinin tepesinden bir fener yükselir. Harime, doğu cephedeki bir, kuzey ve güney

cephelerdeki ikişer adet açıklıkla girilmekteydi. Bu açıklıklarından güneyde bulunanlar sonradan tuğla ile örülerek kapatılmıştır. Kare planlı harimin üzerini örten kubbe sivri kemerli derin tromplarla geçilmiştir. Harim dördü kubbe eteğine açılmış toplam dokuz adet pencere ile aydınlanmaktadır. Batı duvarının ortasında beş kenarlı plana sahip mihrap nişi yer alır. Sivri kemerli mihrap mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir. Mihrap çini mozaik teknikte süslenmiştir.

Tek kubbeli olmakla birlikte, bazı yapılarda kare planlı harimin iki ya da dört yönde birer eyvanla genişletilmiş olduğu görülür. Bu örneklerden 16. yüzyılın birinci yarısına tarihlendirilen Hoca Zaynutdin Camii'nde, harim doğu ve batı yönüne yerleştirilmiş birer eyvanla iki yönde genişletilmiştir.[3] Zeminden yaklaşık 60 cm. yüksekliğinde bir subasman üzerine oturtulmuş yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Cami, doğu ve batısından birer eyvanla genişletilmiş tek kubbeyle örtülü harim ile bu harimi doğu ve kuzeyinden kuşatan "L" biçimli son cemaat yerinden oluşur (Şek.1, Res.1). Harimin batısına farklı büyüklüklerde dört adet mekan ile batı cepheye açılan sivri kemerli bir eyvan inşa edilmiştir. Harimi örten kubbe dışta kare şekilli yüksek bir kaide üzerinde yükselen sekizgen bir kasnağa oturtulmuştur. Kubbe yüzeyinde çapraz atılmış yalancı kaburgalar bulunmaktadır.

Güney cephenin ortasında, cepheden yüksek inşa edilmiş sivri kemerli bir eyvan ile iki yanında sivri kemerli birer niş yer almaktadır. Beş kenarlı plana sahip eyvandan harime; nişlerden ise, çatıya ve yapının güneybatı köşesinde yer alan mekanına ulaşılmaktadır. Yapının batı cephesi ise, sokağın biçimine göre şekillenmiştir. Cephenin kuzey kesiminde dikdörtgen planlı sivri kemerli bir eyvan, güneyinde ise, iki adet pencere yer alır. Bu eyvandan harimin batısındaki mekanlara geçilmektedir.

Yapının kuzey ve doğu cephelerinin önünde, güney ve batıdan birer duvarla kapalı "L" biçimli ahşaptan bir son cemaat yeri bulunur. Harimin son cemaat yerine bakan kuzey ve doğu

cepheleri tamamen alçı ile sıvanmıştır. Bu cephelerde çökertmelerle çerçeveli sivri kemerli nişler bulunur. Kare planlı harim, doğu ve batısından dikdörtgen planlı birer eyvanla genişletilmiştir. Bu eyvanlardan batıda yer alanı diğerinden daha derin tutulmuştur. Kare planlı harimin üzeri dilimli bir kubbeyle örtülüdür. Dilimli kubbenin eteğinde üç sıra mukarnas şeridi yer almaktadır. Kubbeye geçiş sivri kemerli derin tromplarla sağlanmıştır. Harimi genişleten eyvanlar, sivri kemerli mukarnaslı birer kavsaraya sahiptir (Res.2). Harim, kuzey ve güney duvarları ile kubbe eteğinde yer alan sivri kemerli 11 pencere ile aydınlanmaktadır. Harimin doğusundaki eyvanda dikdörtgen şekilli bir giriş açıklığı, batısındaki eyvanda ise mihrap nişi bulunur. Bu nişi dıştan mukarnas kavsaralı ikinci bir niş taçlandırmaktadır.

Kare planlı harimin eyvanlarla genişletildiği diğer bir örnek de 16. yüzyıla tarihlendirilen Hazreti İmam Camii'dir.[4] Yapının kubbeyle örülmüş kare planlı harimi dört yönde birer eyvanla genişletilmiş, doğu eyvanına da ikinci bir giriş eyvanı birleştirilmiştir. Doğu ve kuzeyinden "L" biçimli bir son cemaat yeri ile kuşatılmış harimin kuzey ve güneyine üçer mekan yerleştirilmiştir.

Harimin ortasındaki kare planlı alan çift cidarlı bir kubbeyle, bu alana açılan eyvanlar ise sivri kemerli birer tonozla örtülüdür. Yapının doğusunda bir havuz, güneydoğusunda ise silindirik gövdeli güdük bir minare yer alır. Yapıda inşa malzemesi olarak kabayonu taş ve tuğla kullanılmıştır. Yapının çift cidarlı kubbesinden içteki, dıştan oldukça yüksek bir silindirik kasnak içine alınmıştır. Bu kasnak köşe kenarları kısa olan ve üç basamak halinde yükselen bir kaide üzerine yerleştirilmiştir. Bu kasnağın üzerine de sivri bir kubbe oturtulmuştur. Harim sekizi kubbe eteğinde yer alan, sivri kemerli 11 pencere ile aydınlanmaktadır. Dört yönde dikdörtgen planlı eyvanlarla genişletilmiş harimin merkezindeki kare planlı alanda, karşılıklı olarak eyvanların başlangıcına yerleştirilmiş yüksek sivri kemerlerin birbirleriyle kesişmesiyle, ortada eyvanlardan daha yüksek kare bir alan oluşturularak üzeri pendentif geçişli bir kubbeyle

örtölmüştür. Bu alanın köşelerinde de tromp benzeri geçiş unsurları oluşmuştur. Yüksek olan kubbeli alan ile eyvanlar arasında kalan kesim ise, yarım haç tonozu benzeyen farklı bir örtü sistemine sahiptir. Batı eyvanının dip duvarına mukarnas kavsaralı ve beş kenarlı bir mihrap nişi yerleştirilmiştir.

Hazreti İmam Camii gibi kubbeye örtölü kare planlı harimi dört yönden genişletilmiş bir örnek de 1712'ye tarihlendirilen Bolo Hauz Camii'dir.[5] Ancak, Bolo Hauz Camii'nin batı kenarında bulunan eyvan, Hazreti İmam Camii'ndeki eyvanlar gibi derin tutulmuştur. Diğer üç yönde ise, derin tutulmuş birer kemerle genişletilmiştir. 1915 yılında, yapının doğusuna ahşaptan bir son cemaat yeri, güneydoğusuna ise minare eklenmiştir. Harime giriş güney, kuzey ve doğu cephelerinde bulunan birer açıklıkla sağlanmıştır. Ana giriş, doğu cephesinin ortasındaki derin bir eyvan içinde bulunur. Bu giriş eyvanının kuzey ve güneyinde yan yana iki katlı mekanlar yerleştirilmiştir. Yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Dıştan yuvarlak bir kasnak üzerine oturtulmuş kubbe yüzeyinde çapraz atılmış yalancı kaburgalar dikkati çeker. Harimin ortada kalan kare planlı alanı pandantiflerle geçilen bir kubbeye örtölmüştür. Harimde, kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Harimi genişleten eyvanlar arasında kalan köşeler, mukarnaslı derin tromplarla dolgulandırılmıştır. Diğerlerinden daha derin tutulmuş batı eyvanına mihrap yerleştirilmiştir. Caminin son cemaat yerinde ahşap, alçı ve sırlı tuğla; harimde ise, alçı ve kalemişi süslemeler bulunur.

Buhara'da eş değerde çok kubbeli cami örneklerinin en erken tarihli, kentin de en erken tarihli yapılarından biri olan Muğak Attari Camii'dir.[6]

Bugün Dokuma Eserleri Müzesi olarak kullanılan yapı, Samaniler Devri'ne ait Mah Camii'nin temelleri üzerine 12. yüzyılda Karahanlılar tarafından inşa ettirilmiştir. Yapıya 16. yüzyılda (Abdülazizhan Dönemi'nde) doğusundaki taçkapı eklenmiştir. Bugün zemin seviyesinden yaklaşık dört metre kadar aşağıda kalmış yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Cami, eşdeğerde çok üniteli plan şemasında

inşa edilmiş bir harim ile bu harimin doğu ve güney cephelerinde yer alan dışa taşkın birer taçkapıdan oluşur (Şek.2, Res.3). Doğu batı yönünde, derinlemesine uzanan harim iki sıra halinde dizilmiş altı ayak ile 12 eşit bölüme ayrılarak her bölüm pendentif geçişli birer kubbeyle örtülmüştür (Res.4). Mihrap ekseninde yer alan kubbelerden girişe göre birinci ve üçüncü kubbe çift cidarlıdır. Sekiz dilimli sivri birer kubbe şeklinde inşa edilen bu kubbeler, dışta sekizgen formlu yüksek birer kasnak üzerine oturtulmuştur. Güney cephenin doğusunda yapının orijinal taçkapısı yer alır (Res.5). Dışa taşkın inşa edilmiş taçkapı hemen hemen cephenin yarısını kaplamaktadır. Zeminden yaklaşık 100 cm. yüksekliğinde bir kaide üzerinde yer alır. Bu kaidenin alt kesimi tuğla ile üst kesimi üç sıra kesme taşla inşa edilmiştir.

Kare yakın yatay dikdörtgen şekilli taçkapının iki yanında, ön yüzlerinin alt kesimlerine ikişer çeyrek sütun yerleştirilmiş tuğladan payanda görünümlü kütleli çıkıntılar yükselir. Taçkapı ana nişi, dikdörtgen planlı geniş sivri kemerli bir eyvan şeklindedir. Bu eyvan köşeleri mukarnas bingilerle doldurulmuş ortası ise düz bırakılmış çeyrek kubbeyle örtülü bir kavsaraya sahiptir. Kavsara kuşatma kemeri köşelerde vazo şekilli başlıklara sahip daire profilli sütunçeler üzerine oturur. Bu sütunçeler yassı küre şekilli kaidelere sahiptir. Doğu cephesine 16. yüzyılda eklenmiş taçkapı, hem cepheden dışa taşkın hem de beden duvarlarından oldukça yüksek inşa edilmiştir. Bu taçkapı ile harim arasında, kare planlı, üzeri kubbeyle örtülü bir geçiş aralığı yer alır. Taçkapıdan harime merdivenlerle inilmektedir. Harimi örten eş büyüklükteki 12 kubbeden, dışta da farklı biçimi ve yüksekliği ile vurgulanan çift cidarlı iki kubbe, yine diğer kubbelerden daha yüksektir. Batı duvarı ortasındaki mihrap, dikdörtgen planlı sivri kemerli bir niştir. Güneydeki taçkapıda çini, terrakota ve tuğla süslemeler bulunmaktadır.

Muğak Attari Camii ile aynı plan şemasında inşa edilmiş diğer bir örnek de 16.yüzyıla tarihlendirilen Kukeldaş Camii'dir.[7] Ancak, bu yapıda kare planlı harim dört eşit bölüme ayrılarak

her bölümün üzeri birer kubbeyle örtülmüştür. Yükselen toprak seviyesi nedeniyle, zemin seviyesinden yaklaşık 50-60 cm. kadar çukurda kalmış yapıda, inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Harimi, kuzey ve doğusundan kuşatan son cemaat yeri ise, büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Yapı, doğu cephesinin kuzey ve orta kesimi ile, kuzey cephesinin doğusuna sonradan inşa edilen üç adet payandayla desteklenmiştir. Harimin kuzey ve doğu cephelerinde üzerlerinde sivri kemerli birer pencere bulunan ikişer adet giriş açıklığı vardır. Bu açıklıklardan doğu duvarın kuzeyindeki hariç tümü tuğla ile örülerek kapatılmıştır. Harim, ortada yer alan haç kesitli büyük bir payeden harim duvarlarının ortasında ve köşelerinde bulunan birer gömme payeye atılan sivri kemerlerle dört eşit bölüme ayrılmıştır. Her bölüm, pendentif geçişli birer kubbeyle örtülmüştür. İki kademeli olarak harim içine doğru uzanan duvar ortasındaki ve köşelerdeki gömme payelerin sivri kemerlerle birbirlerine bağlanmasıyla, bu kesimlerde ikişer çökertme oluşmuştur. Mihrap da, batı duvarının ortasındaki gömme paye üzerine yerleştirilmiştir. Yapının harimi ve son cemaat yerine bakan cepheleri tamamen alçı ile sıvalıdır.

Eş büyüklükte kubbelerle örtülü çok birimli camilerden diğer bir örnek de 1637 yılına tarihlendirilen Muğak Kurpa Camii'dir.[8] Bir bodrum kat üzerine inşa edilmiş camide, harim iki sıra halinde yerleştirilmiş altı sütunla 12 bölüme ayrılarak her bölüm tromplarla geçilen birer kubbeyle örtülmüştür. Bu yapının en ilginç özelliği, bodrum katında da, harim planının tekrarlanmış olmasıdır.

Buhara'da avlusuz camiler arasında önemli bir grubu da, ahşap tavanlı camiler oluşturmaktadır. Bu grupta saptanabilen yedi örnekten üçü günümüzde farklı işlevlere hizmet etmektedir. Bunlardan 17. yüzyıla tarihlendirilen Zobbiyan Camii ile 18. yüzyıla tarihlendirilen Lebi Hauz Kozi Kalon Camii depo, 18. yüzyıla tarihlendirilen Kuy Murguş Camii ise işyeri olarak kullanılmaktadır.[9]

Bugün orijinal işlevini sürdüren ahşap tavanlı camilerin en erken tarihli örneği 16.yüzyılın birinci yarısına tarihlenendirilen Balyand Camii'dir.[10] Zeminden yaklaşık

1.20 m. yüksekliğinde bir subasman üzerinde yükselen cami, kare planlı bir harim ile bu harimi doğu ve kuzeyinden kuşatan "L" biçimli bir son cemaat yerinden oluşur. Yapının kare planlı harimi, doğrudan beden duvarlarına oturtulmuş düz ahşap tavanla örtülmüştür. Kare planlı harim ile batı ve güneyinden birer duvarla kapatılmış son cemaat yeri düz ahşap tavanla örtülüdür. Yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmakla birlikte, subasmanın büyük boyutlu taşlarla inşa edilmiş olması dikkat çeker. Yapının kuzey ve güney cephelerinde üçer, doğu cephesinde ise iki giriş açıklığı vardır. Üzerlerinde sivri kemerli birer pencere bulunan bu girişlerden kuzey ve güney cephelerin doğu ve batı ucunda yer alanlar sonradan tuğla ile örülerek kapatılmıştır. Düz ahşap tavanla örtülmüş kare planlı harimde, tavanla duvarlar arasını iki sıra mukarnasla süslenmiş bir geçiş kuşağı dolandır. Duvarlara yerden yaklaşık 100 cm. yükseklikte Bursa kemerli nişçikler yapılmıştır. Batı duvarının ortasında çini mozaik tekniğinde yapılmış süslemelere sahip beş kenarlı bir mihrap nişi yer alır. Yapıda ahşap, alçı ve çini mozaik süslemeler görülür.

Bu grubun diğer bir örneği de, 16. yüzyıla tarihlendirilen İmam Gazali Camii'dir.[11] Cami, kare planlı bir harim ile doğusundaki son cemaat yerinden oluşur. Ancak, bu yapıda harimi örten ahşap tavan ortadaki ahşap bir sütunla desteklenmiştir.

Tavan, doğu-batı ve kuzey-güney yönünde birbirine dik atılan ana kirişler ve bu kirişlere duvarlardan dik uzatılan yan kirişlerle oluşturulmuştur. Yan kirişlerin araları çıtalarla kapatılarak üst örtü tamamlanmıştır. Yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Harim ve son cemaat yeri alçı ile sıvalıdır. Yapının dört giriş açıklığından ikisi sonradan tuğlalarla örülerek kapatılmıştır. Bugün giriş, güney ve doğu cephelerinde bulunan birer açıklıktan sağlanmaktadır. Yapının doğusundaki ahşaptan yapılmış son cemaat yeri, güneyinden bir duvarla kapatılmıştır. Doğu cephenin ortasında bir dış mihrap yer alır. Sivri kemerli mihrap nişi, mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir. Batı duvarının ortasındaki sivri kemerli mihrap nişi mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir. Yapıda alçı, ahşap ve

kalemişi süslemeler vardır.

Ahşap tavanlı camilerin diğer bir örneği de 17. yüzyıldan kalan Şoyahsi Camii'dir.[12] Yapı, enine dikdörtgen planlı bir harim ile bu harimi doğu ve kuzeyinden kuşatan "L" biçimli son cemaat yerinden oluşur. Enine dikdörtgen planlı harim, beş sıra halinde ikişerden 20 ahşap sütunla kible duvarına dik uzanan altı sahına ayrılmıştır. Sütunlar üzerindeki profilli yastıklarla doğu-batı yönlü ana kirişler birleştirilmiştir. Mihraba dik uzanan ana kirişler kuzey-güney yönlü yan kirişleri taşımaktadır. Yan kirişler yüzeyi traşlanmış silindirik ağaç kütüklerinden oluşmaktadır. Duvar yüzeyinden dışa taşkın yapılmış mihrap, beş kenarlı plana sahiptir. Mihrap nişinin sivri kemerli mukarnaslı bir kavsarası vardır. Kible duvarı az derin tutulmuş üçer adet sivri kemerli nişle hareketlendirilmiştir. Bu duvarın kuzey ucunda duvar kalınlığından yararlanılarak yapılmış dikdörtgen planlı bir çilehane hücresi vardır.

Batısından ve güneyinden birer duvarla kapalı olan son cemaat yerinin üst örtüsü doğuda iki sıra, kuzeyde ise bir sıra ahşap sütunla taşınmaktadır. Harimin kuzey ve güney cephelerinde altı üstlü yerleştirilmiş üçer ve doğu cephesinde dört adet açıklık bulunur. Bunlardan üsttekiler pencere, alttakiler ise, birer giriş açıklığıdır. Doğü cephesinin ortasında dışa taşkın inşa edilmiş beş kenarlı plana sahip sivri kemerli bir dış mihrap vardır.

Bugün harap durumda olan 18. yüzyıla tarihlendirilen Şohi Zandcil Camii de,[13] ahşap tavanlı yapıların bir diğer örneğidir. Ancak, Şoyahsi Camii'nde mihraba dik uzanan sahnınların, bu camide mihraba paralel olarak tasarlandığı görülür. Kareye yakın dikdörtgen planlı harim ile doğusundaki son cemaat yerinden oluşan yapıda, inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Üst örtü sistemi hasır ve toprakla örtülmüştür. Harim iki sıra halinde ikişerden dört ahşap sütun ile kible duvarına paralel uzanan üç sahına ayrılmıştır. Sütunlar kuzey-güney yönlü ana kirişleri profilli yastıklar aracılığı ile birleştirmektedir. Ana kirişler doğu-batı yönlü yan kirişleri taşımaktadır. Yan kirişler yüzeyi traşlanmış

ahşap kütüklerden yapılmıştır. Batı duvarının ortasında dikdörtgen planlı sivri kemerli mukarnaslı bir kavsaraya sahip mihrap nişi yer alır. Mihrap duvarı sivri kemerli az derin nişlerle hareketlendirilmiştir. Yapının batı ve güney cephelerinde, üç adet sivri kemerli pencere bulunur. Güney cephedeki pencerelerden iki yanda bulunanların hemen altında birer giriş açıklığı vardır. Bu pencereler ve giriş açıklıkları sonradan örülerek kapatılmıştır. Yapının eski planına göre, son cemaat yeri, iki adet ahşap sütunun taşıdığı düz bir tavanla örtülüdür. Bugün ise, sütunlardan kuzeyde yer alanı ayaktaadır.

Buhara'daki camilerin ikinci ana grubunu oluşturan avlulu camiler; bir kenarında harimin yer aldığı, ortalarında eyvanlı ve revaklı bir avlu bulunan büyük boyutlu yapılardır. Avlulu camilerin harimleri de, avlusuz camilerin harimleriyle benzer özellikler taşır. Buhara'da, gerek harim ve avlu şemaları, gerekse boyutlarıyla birbirlerinden farklı üç adet avlulu cami vardır. Bunlar; Kalyan Minare Camii, Hoca Kalon Camii ve Valida Hudoydod Camiileridir.

Avlulu camilerin en erken tarihlisi ve en büyük boyutlusu olan Kalyan Minare Camii bugünkü şeklini 16. yüzyılda almıştır. Yapının inşasına Karahanlı hükümdarı Arslan Han tarafından başlanmış ancak inşaat biter bitmez yıkılan minareyle birklikte yapının üçte ikisi de harap olmuştur. Yıkılan bölümleri 1121'de, minaresi ise 1127'de tamamlanan[14] yapının tekrar yıkılması sonucu, temelleri üzerine aynı planda, 1514'te Şeybanilerden Özbek Han tarafından bugünkü cami inşa edilmiştir. Doğudan batıya doğru eğimli bir arazi üzerinde yer alan yapı, ortasındaki dört eyvanlı plan şemasında inşa edilmiş bir avlu ile bu avlunun güney doğusunda yer alan silindirik bir minareden oluşur (Şek.3, Res.6).[15] Yukarı doğru daralarak yükselen 46.50 m. yükseklikteki minare sekizgen bir kaide üzerine oturmaktadır. Üzeri konik bir külahla örtülü şerefeye geçiş iki sıra mukarnasla sağlanmıştır. Bu mukarnasların altını firuze renkli kabartma çinilerden oluşan bir süsleme kuşağı dolandır. Gövde dar ve geniş kuşaklara ayrılarak geometrik örneklerle süslenmiştir.

Binanın dört köşesine silindirik destek kuleleri yerleştirilmiştir. Caminin doğu cephesinin ortasında çini mozaik kaplı ana taçkapı, kuzey ve güney cephelerinin doğu ve batısında ise, aynı düzenlemeye sahip ikişer taçkapı bulunmaktadır. Sivri kemerli birer eyvan şeklindeki bu taçkapılar cephe duvarından daha yüksek ve dışa taşkın inşa edilmişlerdir. Dört eyvanlı ve dört yönden revaklarla çevrili derinlemesine dikdörtgen planlı avlu 50.5 x 76.8 m. ölçülerindedir. Eyvanlardan doğu ve batıdakiler kuzey ve güneydekilerden daha yüksektir (Res.7,8). Avlunun batısında, harimin önünde üzeri kubbeyle örtülmüş sekizgen planlı bir yapı yer alır. Yapı, kare planlı bir kaide üzerine oturtulmuştur. Avluda, batıdaki eyvanın arkasında, çift cidarlı yüksek bir kubbeyle örtülü, üç yönden dikdörtgen planlı birer eyvanla genişletilmiş harim bulunur. Harimi genişleten batı eyvanı diğerlerinden daha derin tutulmuş ve dikdörtgen planlı ikinci bir eyvanla batı yönde uzatılmıştır. Bu eyvanda yer alan çini mozaik kaplı mihrap, beş kenarlı plana sahip iç içe iki nişten oluşmaktadır. Harimi örten kubbe, sivri kemerli tromp geçişlere sahiptir (Res.9). İçteki bu kubbe, dıştan yüksek tutulmuş silindirik bir kasnak içine gizlenmiştir. Köşe kenarları kısa tutulmuş sekizgen bir kaide üzerine oturan dıştaki bu kasnak, firuze renkli tuğlalarla kaplı sivri bir kubbeyle taçlandırılmıştır. Avlu doğu ve batıdan beş, kuzey ve güneyden ise dört sıra halinde dizilmiş revaklarla çevrelenmiştir. Doğuda giriş bölümüyle, batıda ise harimle kesilen bu revakların üzeri toplam 288 adet kubbeyle örtülmüştür (Res.10). Kubbelere geçişler, pandantiflerle sağlanmıştır. Yapıda tuğla, sırlı tuğla ve çini mozaik süslemeler bulunmaktadır.

Hoca Kalon Camii Buhara'daki avlulu camilerin tek eyvanlı şemada inşa edilmiş 16. yüzyıla tarihlendirilen[16] bir örneğidir. Bugün yapının sadece güney tarafının bir bölümü ile minaresi ayakta. Cami orijinalinde tek eyvanlı ve dört yönden revaklarla çevrili dikdörtgen planlı bir avlu ile güneydoğusundaki silindirik gövdeye sahip bir minareden oluşmaktaydı. Yapıda inşa malzemesi olarak tuğla

kullanılmıştır. Bugün, güney cephenin ortasında, harim duvarlarından daha yüksek ve dışa taşkın inşa edilmiş sivri kemerli bir taçkapı yer almaktadır. Yapının elimizde bulunan eski planına göre; dikdörtgen planlı avlunun batısında kare planlı üzeri kubbeyle örtülü ve üç yönden eyvanlarla genişletilmiş bir harim bulunuyordu.[17] Avluyu dört yönden çevreleyen pandantif geçişli kubbelerle örtülü revaklar batıda üç, kuzey ve güneyde iki, doğuda ise üç sıraydı.

Buhara'daki avlulu camilerden 17. yüzyıla tarihlendirilen[18] Valida Hudoydod Camii küçük boyutlu avlusu, iki adet harimi ve yapıyı kuzey ve doğusundan dolanan son cemaat yeri ile farklı bir örnektir. Yapının; kareye yakın dikdörtgen planlı üç eyvanlı avlusunun, doğu ve batısına birer harim yerleştirilmiştir. Caminin kuzey ve doğu cephelerini kuşatan ahşaptan bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Yapının kuzeydoğusuna sonradan bir minare ilave edilmiştir. Yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır.

Üç eyvanlı avlunun batıdaki ana eyvanında, çift cidarlı yüksek bir kubbeyle örtülü, dört yönden dikdörtgen planlı birer eyvanla genişletilmiş olan harim bulunur. Kare planlı harimi örten içteki kubbe, dıştan yüksek silindirik bir kasnak içine alınmıştır. Köşe kenarları kısa tutulmuş sekizgen bir kaide üzerine oturan bu kasnağın üzeri de firuze tuğlalarla kaplı sivri bir kubbeyle kapatılmıştır. Harimin merkezindeki kare planlı alanda, karşılıklı olarak eyvanların başlangıcına yerleştirilmiş yüksek sivri kemerlerin birbirleriyle kesişmesiyle, ortada eyvanlardan daha yüksek kare bir alan oluşturularak üzeri pandantif geçişli kubbeyle örtülmüştür. Böylece, bu alanın köşelerinde de tromp benzeri geçiş unsurları oluşmuştur. Yüksek olan kubbeli alan ile eyvanlar arasında kalan kesim ise, yarım haç tonozu benzeyen farklı bir örtü sistemine sahiptir. Dikdörtgen planlı, sivri kemerli mihrap nişi, batı eyvanına yerleştirilmiştir. Avlunun kuzey ve güney kenarları boyunca üç kemer gözlü revaklar uzanır. Kubbeyle örtülü bu revakların ortasında yer alanları birer yan eyvan olarak değerlendirilmiştir. Avlunun doğusunda, yapıya sonradan eklenmiş olabileceğini düşündüğümüz eş değerde çok

üniteli plan şemasında inşa edilmiş ikinci bir harim mevcuttur. Enine dikdörtgen planlı bu harim; ortasındaki iki kare kesitli payeden kuzey ve güney duvarlarındaki birer, doğu ve batı duvarlarındaki ikişer ve köşelerindeki birer gömme payeye atılan sivri kemerlerle altı eşit bölüme ayrılarak her bölümün üzeri pendentif geçişli birer kubbeye örtülmüştür. Köşelerdeki ve duvarlardaki payeler birer sivri kemerle bağlanarak harim duvarlarında sivri kemerli çökertmeler oluşturulmuştur. Batı duvarının ortasında dikdörtgen planlı sivri kemerli mukarnaslı bir kavsaraya sahip mihrap nişi yer alır.

Rüçhan BUBUR,

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü / Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 8 Sayfa: 866-871.

■ Dipnotlar:

[1] Buhara camilerini ilk kez ele alan kapsamlı bir çalışma tarafımızdan yapılmıştır. Bu çalışma için bkz. R. Bubur, Buhara Camileri (12. -18. Yüzyıl), İzmir 1997 (E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

[2] Tarihlendirme için bkz. O. A. Suhareva, Kvartal'naya Obşina Pozdnefeodal'nogo Gorodo Buhari, s. 255, 256.; Yapıyla ilgili geniş bilgi için bkz. R. Bubur, a.g.t., s. 7-10.

[3] G. A. Pugaçenkova-L. İ. Rempel, İstoriya İskusstv Uzbekistana s drevneyeşih vremen do sredin devyatnadçatogo veka, Moskva, 1965, s. 29; ayrıca bkz. R. Bubur, a.g.t., s. 11-15.

[4] Geniş bilgi için bkz: R. Bubur, a.y.t., s. 16-19.

[5] G. A. Pugaçenkova-L. I. Rempel, a.g.e., s. 375; yapıyla ilgili geniş bilgi için bkz. R. Bubur, a.g.t., s. 20-23.

[6] G. A. Pugaçenkova-L. İ. Rempel, a.g.e., s. 198; R. Bubur, ay. es., s. 24-26.

[7] Tarihlendirme için bkz. O. A. Suhareva, a.g.e., s. 182, 183; Yapıyla ilgili geniş bilgi için bkz. R. Bubur, a.g.t., s.

27-29.

[8] Geniş bilgi için bkz: R. Bubur, a.y.t., s. 58.

[9] Bu yapılar için bkz. R. Bubur, a.y.t., s. 59-61.

[10] Tarihlendirme için bkz. O. A. Suherava, a.g.e., s. 188, 189; Yapıyla ilgili geniş bilgi için bkz. R. Bubur, a.g.t., s. 30-33.

[11] Tarihlendirme için bkz. O. A. Suhareva, a.g.e. s. 188, 189; Yapıyla ilgili geniş bilgi için bkz. R. Bubur, a.g.t., s. 34-36.

[12] Tarihlendirme için bkz. O. A. Suhareva, a.g.e., s. 243; Yapıyla ilgili geniş bilgi için bkz. R. Bubur, a.g.t., s. 37-40.

[13] Tarihlendirme için bkz. O. A. Suhareva, a.g.e., s. 222; Yapıyla ilgili geniş bilgi için bkz. R. Bubur, a.g.t., s. 44-43.

[14] Tarihlendirme için bkz. B. N. Zasipkin, Arhitektura Sredneye azii drevnih i Srednih Vekov, Moskva, 1948, s. 66.

[15] Yapıyla ilgili geniş bilgi için bkz. R. Bubur, a.g.t., s. 44-49.

[16] Geniş bilgi için bkz: R. Bubur, a.y.t., s. 50, 51.

[17] Bu plan için bkz: L. You., Mankovskaya, Tipologičeskie Osnovi Zōdčestva Srednri Azii (9. Naçalo 20. v), Taşkent, 1980, s. 117.

[18] Geniş bilgi için bkz: R. Bubur, a.g.t., s. 52-56. Taryhy makalalar